

УДК 705:745

Коновалова О.В.,

*доцент кафедри образотворчого мистецтва
Інституту мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат мистецтвознавства*

АРХЕТИП ЖІНОЧОГО БОЖЕСТВА У ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОМУ МИСТЕЦТВІ УКРАЇНИ

У статті розкрито витоки та проаналізовано семантику сакральної фігури жінки-богині у декоративно-прикладному мистецтві архайчних культур на теренах України. Досліджено зв'язок релігійних вірувань із зображеннями стилізованих жіночих фігур на керамічних виробах культури Трипілля-Кукутені та у торевиці Скіфії.

Ключові слова: *декоративно-прикладне мистецтво, Трипілля-Кукутень, Скіфія, орнаментика, архетип, образ жінки.*

Протягом тисячоліть в культурі народів, що заселяли територію України, зображенню жінки відводилося домінуюче місце. Жіноча фігура у декорі сакральних артефактів є важливим доказом існування релігійної свідомості і світоглядних засад, що продовжують існувати і в сучасному національному духовному просторі. З'ясування витоків образу сакрального жіночого божества надає можливість не тільки виявити особливості світосприйняття архайчних суспільств на теренах України, а й визначити важливе місце образу жінки у формуванні національної свідомості на сучасному етапі.

Вітчизняні та зарубіжні вчені ґрунтовно досліджували іконографію та семантику антропоморфних жіночих зображень у декоративно-прикладному мистецтві [див.: 1; 4; 5].

Згідно висновків української дослідниці Т. Мовши, найдавніші зображення стилізованих жіночих фігур походять з орнаменталії трипільського посуду з поселень румунської Молдови (близько 3300 років до н.е.). Ці інновації стали поширюватися на території України близько 2700 років до н.е. [8, 46]. М. Гімбутас позначила появу орнаменту з жіночими фігурами на посуді 3500 р. до н.е. [5, 118]. У дослідженні пам'яток енеоліту на території України розповсюдження антропоморфних зображень датується 3000–2500 рр. до н.е. [10, 250].

На даний час немає дослідження, в якому аналізуються жіночі зображення у часі і просторі як єдиний процес, що відбиває зміни у світогляді архаїчних культур України. Розгляд цього питання дозволить наблизитися до вирішення актуальної в наш час проблеми — зв'язку сучасної народної орнаментики з прадавніми мотивами. Часто окремі дослідники пов'язують антропоморфні зображення у вишивці XIX–XX ст. з богинями скіфського пантеону, чи з трипільськими орнаментами. Так, І. Кодлубай вважає, що зображення скіфської богині родючості Аргімпаси продовжує існувати в народному мистецтві: «ще й досі в українських вишиванках зберігся такий мотив — стилізована фігурка жінки з парою оленів або коней обабіч» [7, 115]. С. Китова стверджує, що середньодніпрянська вишивка XIX–XX ст. «копіює верхньопалеолітичні наскельні “ялинки”. Такі “ялинки” на вишивках часто прикрашають хрестоподібні фігури, схожі на сонячні трипільські знаки» [6, 93]. Необґрунтовані аналогії дають поштовх молодим науковцям з легкістю маніпулювати епохами і створювати нові міфології.

Метою статті є виявлення спадкоємності семантичних характеристик архетипу жіночого божества у декоративно-прикладному мистецтві трипільської та скіфської культур на теренах України.

Зазначена мета вимагає вирішення таких **завдань**: з'ясування часу появи жіночих фігур у декорі кераміки й торевтики зазначених культур та виявлення їх спільного семантичного змісту.

На трипільському посуді початку III тис. до н.е. з'являються рельєфні зображення оголених жіночих фігур, що повернуті обличчям до поверхні посуду і нібито обіймають його (Трушешти, Молдова). Інший варіант — стилізовані постаті, що підтримують чашу знизу (Лука-Врублевецька, Україна). Разом з тим мальовані фігури на поверхні керамічних виробів, за незначним винятком,

всі одягнені. Постаті, створені з двох трикутників, сприймаються дослідниками як жіночі, в широких дзвіноподібних спідницях. Таку стилізацію можна пояснити властивостями матеріалу і особливостями технології: розміри керамічних виробів не давали змоги деталізувати елементи орнаментики. Бітрикутні фігури зустрічаються в орнаментиці трипільського посуду на Середньому Подніпров'ї — Київщина і Черкащина (Ржищів, Трипілля, Гребені, Майданецьке), верхньому Подністров'ї та Попрутті — Чернівецька область (Кошиловці-Обоз), Хмельницька область (Жванець), Тернопільська область (Більче Золоте). Головна думка дослідників щодо інтерпретації семантики жіночих зображень беззаперечно ґрунтується на домінуванні в трипільській спільноті культу плідності та його втілення в різні ритуальні практики [див.: 3; 5; 8].

Після зникнення трипільської спільноти зображення жінки в орнаментиці декоративно-ужиткових виробів з'являються майже через два тисячоліття — у скіфську добу. Така довга пауза пов'язана з тривалими міжетнічними процесами на теренах українського лісостепу. Етноси, що пересувались півднем України, не залишили для нащадків артефактів з антропоморфними зображеннями. Це свідчить про відсутність сталих державних структур і відповідних світоглядних уявлень. Язичницький пантеон Скіфії, самостійної і могутньої держави у VII–III ст. до н.е., знайшов відображення у декоративно-прикладному мистецтві, зокрема, у торецтиці і пластиці кінця V — IV ст. до н.е.

Дослідник скіфської культури М. Артамонов припускав, що жіночі божества скіфського пантеону (Табіті, Апі і Аргімпаса) відображали іпостасі найдавнішої богині, що втілювала «культ предків і домашнього вогнища, а також ідею життя й плідності» [2, 7].

Табіті розглядається дослідниками як жіноче божество домашнього вогнища. У Д. Раєвського Табіті набуває ширшого трактування — як божество вогню у всіх проявах: побутовому і сакральному [9, 123]. Образ богині пов'язаний також із інститутом царської влади, що знайшло відображення в сценах «передачі влади», «священного шлюбу», де поряд із богинею зображено чоловіка з ритоном в руках. Зазначена композиція зустрічається на золотих бляшках з Мелітопольського кургану (IV ст. до н.е.), з курганів Чортомлик (IV ст. до н.е.) та Куль-Оба біля Керчі (IV ст. до н.е.).

Богиня Аргімпаса пов'язується з середньою зоною космосу і відображає багатство матеріального світу. Зображення богині плодючості з'являються в скіфській торевтиці в оточенні двох сфінксів, як на золотих сережках з кургану села Велика Знам'янка (IV ст. до н.е.).

Найскладнішим за семантикою є зображення богині Апі, напів-жінки-напівзмії (ім'я «Апі» походить від іранського кореня зі значенням «вода»). Дослідники припускають, що скіфська богиня позначала своїми формами три вертикальні зони світу: небесну — крила, земну — тіло людини і підземну — рослинні пагони, зміїні чи риб'ячі хвости. Це зображення зустрічається на золотому налобнику коня з кургану Велика Цимбалка (IV ст. до н.е.) та на срібному блюді з кургану Чортотлик (IV ст. до н.е.). Скіфська міфічна істота має певні спільні риси з трипільською «русалкою», але між зображеннями існує велика часова відстань — близько двох тисяч років, це різні світоглядні системи і художні мови. Однак спільною є ідея божества нижнього світу, пов'язаного з водною стихією, адже Борисфен (Дніпро) був могутнім джерелом життя всіх давніх цивілізацій.

Отже, жіночі зображення з'являються в орнаментіці кераміки Трипілья-Кукутені на території України в Наддністров'ї і Побужжі на початку III тис. до н.е. Символіка цих зображень відображає традиційні уявлення про неолітичну богиню родючості.

Культура трипільської спільноти припиняє своє існування у зв'язку із складними процесами етнічної асиміляції. Спільнота енеоліту з культом Великої Богині витісняється войовничими племенами сходу з індоєвропейським пантеоном божеств. Художні особливості орнаментики залишаються в певному культурному шарі і не знаходять подальшого розвитку. Але узагальнений образ жінки — Великої Богині знаходить нове втілення в скіфську епоху — у V–IV ст. до н.е. До місцевих, автохтонних уявлень про силу і владу богині трипільської спільноти з великою паузою в часі додалися уявлення про богинь скіфського пантеону, які в іпостасі жінки-змії, богині сакрального вогню та плодючості сформували уявлення скіфів про складну тривимірність світу.

Таким чином, аналіз жіночих зображень в орнаментіці архаїчних культур України дає змогу говорити про відсутність іконографічної спадкоємності у формуванні архетипу жіночого божества.

ДЖЕРЕЛА

1. Амброз А.К. О символике русской крестьянской вышивки архаического типа / А.К. Амброз // Советская археология. — 1966. — № 1. — С. 61–77.
2. Артамонов М.И. Антропоморфные божества в религии скифов / М.И. Артамонов // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. — 1961. — Вып. 2. — С. 57–87.
3. Бурдо Н. Сакральний світ трипільської цивілізації / Н. Бурдо. — К. : Наш час, 2008. — 296 с.
4. Городцов В.А. Дако-сарматские религиозные элементы в русском народном творчестве / В.А. Городцов // Труды Гос. истор. музея. — М., 1926. — Вып. 1. — С. 7–36.
5. Гимбутас М. Цивилизация Великой Богини: Мир Древней Европы / М. Гимбутас. — М. : РОССПЭН, 2006. — 483 с.
6. Китова С.А. Полотняний літопис України / С.А. Китова. — Черкаси : Брама, 1999. — 190 с.
7. Кодлубай І. Відображення скіфського світогляду у мистецтві VII–VIII ст. до н.е. на території України / І. Кодлубай // Народознавчі зошити. — Л. : Інститут народознавства НАНУ, 2005. — № 1–2. — С. 112–125.
8. Мовша Т.Г. Антропоморфные сюжеты на керамике культур трипольско-кукутенской общности / Т.Г. Мовша // Духовная культура древних обществ на территории Украины : [сб. науч. трудов / Ин-т археологии АН УССР / отв. ред. Ф. Генинг]. — К. : Наук. думка, 1991. — С. 34–47.
9. Раевский Д.С. Модель мира скифской культуры / Д.С. Раевский. — М. : Наука, 1985. — 256 с.
10. Энеолит / [ред. В.М. Массон, Н.Я. Мерпет]. — М. : Наука, 1982. — 359 с.
11. Gimbutas M. The Language of the Goddess / Gimbutas M. — San Francisco, 1991. — 529 p.

В статье определяются истоки и анализируется семантика сакральной фигуры женщины-богини в декоративно-прикладном искусстве архаичных культур на территории Украины. Исследуется связь религиозных верований с изображениями стилизованных женских фигур на керамических изделиях культуры Триполья-Кукутени и в торевтике Скифии.

Ключевые слова: декоративно-прикладное искусство, Триполье-Кукутень, Скифия, орнаментика, архетип, образ женщины.

The article defines and analyzes the origins of the semantics of the sacral figures of female goddess in the arts and crafts of archaic cultures on the territory of Ukraine. The relation between religious beliefs with images of stylized female figures on pottery culture Tripoli Cucuteni and toretics Scythia.

Key words: *decorative and applied arts, Tripoli Cucuteni, Scythia, ornamentation, archetype, image of woman.*

УДК 7.011:780.61

Кужелев Д.О.,

*доцент кафедри народних інструментів
Львівської національної музичної академії
імені М.В. Лисенка,
кандидат мистецтвознавства*

УКРАЇНСЬКА БАЯННА ТВОРЧІСТЬ У КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВА

У статті представлена стильова панорама сучасного баянного мистецтва, з'ясовано особливості його суспільного буття, розкрито динаміку новаторства та художніх тенденцій з урахуванням загального соціокультурного контексту. Детерміновані історичними трансформаціями зміни співвідношення культури з мистецтвом позначилися на мовно-образній своєрідності української баянної творчості. Вона зазнала еволюції: від гомогенності народнопісенної основи ранніх творів до художньо-виразових концептів багатолікого постмодерну.

Ключові слова: *культура, баянна творчість, постмодернізм, вплив культури на мистецтво, соціокультурне середовище.*